

Шевель Т. О.

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця

Шевель Н. О.

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця

МІЛІТАРНІ МОТИВИ У ПОЕТИЧНОМУ ДОРОБКУ Г. ЧУПРИНКИ

Публікацію присвячено аналізу мілітарних мотивів у творчості поета-передсимволіста Грицька Чупринки як яскравого представника української літератури початку ХХ ст. Досліджено символічне навантаження воєнної образності та шляхи її формування, зокрема вплив світогляду поета, який мав активну громадянську позицію та поринав у боротьбу за українську державність. Якщо раніше більше цікавим був європейський контекст, то нині актуальним видається також особливості прояву суспільно-політичного аспекту в доробку митців з огляду на європейський вектор літературного розвитку.

У пошуках прикладів героїзму і звитяги Г. Чупринка звертається до історії нашого народу, а тема історичного минулого в його творчості постає оновлено-традиційною та завжди поряд із сучасністю. Не зраджуючи модерністській концепції індивідуалізму, він поетизує виняткових особистостей, відтворюючи силу їх почуттів і переживань. Часто історичні мотиви та образи, вкраплені у твір, вдало і майстерно пов'язують історично-часові плани сучасного і минулого.

Місткими для уособлення боротьби виявляються як символічні образи бурхливого моря, непокірного Дніпра, так і цілком мілітарний образ бою, кривавих ран або ж різних видів зброї (меча), чи майдану, де виборюється правда і свобода. Для створення потужної за масштабами впливу на читача картини битви Г. Чупринка обрав легендарний образ борця-велетня Святогора. Мотив пробудження від сну є у Чупринки провідним, а власну місію він бачить у тому, щоб будити, тобто спонукати до прозріння, а відтак—до боротьби. Творчість Г. Чупринки містить філософське осмислення амбівалентності самої війни. Поет переймається загрозою занепаду мистецтва у воєнний час.

Проаналізовано тлумачення зради у поемі «Лицар Сам», де ліричний герой, асоційований із образом вічного блукальця Агасфера або ж Марка Проклятого, у контексті нової системи орієнтирів, адже герой категорично засуджує збройну боротьбу.

Неспокійна суспільно-політична ситуація початку ХХ ст. змушує Г. Чупринку, який теж мав неспокійну вдачу та активно втручався в суспільні події, шукати приклади звитяги, тож оновлено-традиційною постає у його творчості тема історичного минулого, а його поезія позначена мотивами боротьби, війни та мілітарною образністю.

Ключові слова: модернізм, символізм, мілітарні мотиви, символ, національні традиції, концепція індивідуалізму.

Постановка проблеми. Нині у контексті сучасної війни на перший план щодо актуальності виступає суспільно-політичний аспект та особливості його прояву в доробку митців з огляду на європейський вектор літературного процесу. Наукове зацікавлення викликає мілітарна образність поетичного доробку передсимволіста Грицька Чупринки як яскравого митця з активною громадянською позицією та борця за українську державність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Національно традиційним у своєму оновлено-модерному символізмі називає у своїх розвідках

Г. Чупринку Ю. Бойко. Поетом перехідної епохи, який був виразником національної стихії, вважає його М. Жулинський [6]. Співцем незламності духу українського народу у своїй історико-легендарній поемі «Байда» називає Г. Чупринку дослідниця Л. Голомб, вважаючи його продовжувачем традицій української героїко-романтичної поезії [2]. Натомість не маємо розвідки, присвяченої вивченню мілітарних мотивів та образів у поетичному доробку Г. Чупринки.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення та ретельний цілеспрямований аналіз мілітарних мотивів у поезії Г. Чупринки крізь

призму історико-літературного процесу початку ХХ ст. та з урахуванням ідейно-естетичних поглядів та неординарної особистості митця.

Виклад основного матеріалу. Українська література початку ХХ ст., зосібна поезія, резонувала зі світовим історико-літературним процесом зламу століть, що позначений переглядом загальнолюдських цінностей, філософських категорій, естетичних канонів. Тож зазвичай прийнято розглядати творчість її яскравих представників у контексті специфічного засвоєння символізму українською літературою, що полягало у химерному поєднанні ідеології націоналізму та естетики модернізму. Український символізм позначений не лише специфікою входження до європейського літературного процесу, а й відбиває суспільно-політичну ситуацію міжреволюційного неспокою. Якщо раніше більше уваги приділялося європейському контексту, то нині актуальним видається також і суспільно-політичний аспект, точніше особливості його прояву в доробку митців з огляду на європейський вектор літературного розвою. Особливо актуальною виявляється художня рецепція війни у поетичному доробку передсимволіста Грицька Чупринки, позаяк він мав активну громадянську позицію та включався у боротьбу за українську державність.

На думку Ю. Бойка, Чупринка національно традиційний у своєму оновлено-модерному символізмі. Неспокійна сучасність змушує Г. Чупринку звернутися до історії нашого народу в пошуках прикладів героїзму і звитяги, а тема історичного минулого у його творчості постає оновлено-традиційною. «Загалом же модернізм постав у нашій культурі як намагання подолати комплекс меншовартості, певний ізоляціонізм, соціоцентризм та етнографізм вітчизняного письменства... Йшлося фактично не про нігілістичне заперечення традицій українства, в чому звинувачували модерністів, а про їх відновлення та розширення на засадах прилучення до культурної спадщини як вітчизняної, так і світової історії» [7, с. 82]. Тому «попри все своє бажання бути в авангарді поетичного новаторства, Григорій Чупринка не зміг відірватися від художньої стихії національної культури» [6, с. 31] – слушно стверджує М. Жулинський.

Маємо у доробку Г. Чупринки твори на історичну тематику, серед яких особливе місце посідає його поема «Байда», що увійшла до першої збірки «Огнецвіт». Цей легендарно-історичний образ взятий з історичного періоду XV – XVI ст., тобто, як зазначає М. Грушевський у книзі «Байда-Вишневецький в поезії й історії» (1909), зі століть «пере-

ходових». Отже, це теж епоха боротьби народу за національне визволення, повстання проти гніту загарбників. Як тоді, так і тепер, необхідна сильна постать для прикладу. Таким постає історичний образ Байди-Вишневецького, який «блискучим, променистим метеором перелетів через українське життя середини XVI в.» [3, с. 3] – так характеризує цю постать М. Грушевський. Однак, звернувшись до теми минулого, Грицько Чупринка не потребує відходити від засади «хатян» про визволення індивідуальності, прикладом якої стає сам Байда, який героїчно приймає смерть на гаку і навіть по смерті є загрозою для ворогів, які «В ту сторонку позирали, / Що вродила козака» [9, с. 46].

Інтерес до Байди на початку ХХ ст., звернення до його образу були зумовлені національно-визвольними прагненнями українців. Емоційне джерело розкриває М. Грушевський: «Героїчна смерть Вишневецького, як образ побіди ідеально настроєного духу над грубою фізичною силою, символ безсильності хижого бісурменського світу побідити морально світ український, взагалі християнський – стала зараз предметом легенди поетичного оброблювання» [3, с. 4]. За словами Л. Голомб, у цій поемі історико-легендарного змісту Г. Чупринка оспівав незламність духу українського народу, продовживши української героїко-романтичної поезії [2, с. 97]. В українській літературі до образу Байди звертався П. Куліш, який не зовсім вдало, на думку М. Грушевського, «надумав зробити Байду речником ідеальної козаччини, українського лицарства» [3, с. 8]. В українській літературі початку ХХ ст., крім Г. Чупринки, до цього образу зверталися також В. Маслак та С. Черкасенко. У В. Маслака це роздуми про чергування успіхів і невдач, у С. Черкасенка – ідея національно-визвольної боротьби, а в Г. Чупринки Україна постає як край героїв. На гаку Байда думає не про власне життя, а про рідний край, прощається з ним. Головне для нього – не втратити власної гідності, не показати страждань. Тому він «терплячим залишився Аж до смерті серед мук». Він намагається навіть боротися, («вхопив од турка лук»), а його поразка («І в руках в кривавих плямах // Поковзнула стріла» [9, с. 45]) лише тимчасова, бо стає запорукою його моральної перемоги. Прикінцевим сильним акордом звучить фінал поеми – страх турків перед мертвим козаком і його батьківщиною.

Малюючи у вірші «Рідний край» картину «веселого» і «сумного» одночасно рідного краю, Г. Чупринка вдається до ретроспекції. У зіставленні минулого і сучасного він іде шляхом Т. Шев-

ченка, дорікаючи «славних прадідів великих правнукам поганим», що підкорилися, не вберегли волі. «Модерністи загалом і Вороной зокрема виявляли до постаті Шевченка значний інтерес... М. Вороной є автором публікації «Згадка про Т. Шевченка»... називає Шевченка «Незабутнім Кобзарем», «велетнем-поетом» [11, с. 210]. Як і в Шевченкових поезіях, коли над дітьми козацькими «поганці панують», у Чупринки: *«Нащадки прадідів дебелих, // В ярмі ідуть твої сини!»* [9, с. 48]. І, як і у Кобзаря, не вмирає надія і віра: *«О краю! Може, незабаром // Ти будеш вільним, як колись»* [9, с. 48].

«Чорноморська балада» – це ціла поезія, яка створена в межах історичної тематики, але подія вигадана і не конкретизована. В оцінці М. Вороного – це «ординарна річ, що стоїть нижче Чупринки...», бо це зрештою і не балада, та й написана вона так, як може написати кожний» [1, с. 477]. Однак цікава поезія у плані переосмислення історичних сюжетів і мотивів, бо на тлі моря зримо проглядається картина бурі й боротьби напівреальних *«скутих лицарів»* та легендарних запорізьких байдаків, які линути до допомоги. Спорадично виникають метафори на зразок *«військо дужих спільників»* про журавлів у небі як символ волі і боротьби на контрасті з невірниками (*«Тюремний спомин»* [9, с. 44]). Або ж образ чесного бою-протистояння у поезії *«Вороже»: «Друзе мій – вороже! Стати до бою / Всіх нас примушують поклики честі. / Будемо ж чесно й одверто з тобою / Прапори нести»* [9, с. 58]. Символ *«сил ворожих»*, опозиційний до адресата поезії *«Загублений рай»*, якого підбадьорює автор [9, с. 149]. Можна було б розглядати їх як загальний символ, проте *«рідний проклятий рай»* прочитується як *«рідний проклятий край»*, відсилаючи нас до реального суспільно-політичного контексту початку ХХ ст. Як і в *«Айстрах»* Олександра Олеся, тут теж є філософський мотив трагічної долі усього дочасного – *«замучених ранніх квіток»*, це постреволуційний розпач зневірених людей. Проте, порівняно з поезією Олеся, фінал Чупринки більш життєствердний та сповнений рішучості: *«Не падай, не падай! Збуди свою силу / І світоч неси до кінця!.. / Тут б'ються, / хоч бачуть завчасну могилу, / Могутні, одважні серця»* [9, с. 150]. Ідейно та символічно близькою є також поезія Г. Чупринки *«Криваві квіти»*, де *«Віє, віє вітер злісний, / Грізно нище цвіт первісний»*. Тут теж проглядає український топос – *«рідне поле»*, і теж оптимістичний фінал – очікування майбутнього відродження.

На перший погляд, занадто загальним і символічним є образ бурхливого моря (поезія *«Море»*), що уособлює силу і боротьбу. проте прикінцеві рядки є уже традиційним для передсимволістів розкриттям символу: *«Бушують хвилі і клеочуть, / Як проти зграї ворогів»* [9, с. 72]. Так само поезія *«Льодолом»* за образами Дніпра, який усе ламає, *«бо прийшла весна»* має прикінцевий риторичний заклик-питання *«Хто ж могутній забороне / Встати й нам од сна?»* [9, с. 73]. Романтичну місію митця як співця, що словом будить від сну, спонукаючи до боротьби, подибуємо також у поезії *«Майбутність»* [9, с. 86]. Мотив пробудження від сну є у Чупринки провідним, а власну місію він бачить у тому, щоб будити, тобто спонукати до прозріння, а відтак – до боротьби: *«Гей, товаришу, не нам би / Зняти чорне покривало»* [9, с. 84, 89]. Категоричною зневірою у місії поета боротися словом звучить *«Епіграма»*: *«Вам не вилізти вік із-за ґрат, / Голосні українські поети, / Коли будете в дула гармат / Заряжати словесні ракети»* [9, с. 88].

Натомість образ бою часто є містким символом, який сягає сенсів боротьби митця з буденною юрбою (*«люди хитрі»*), проте може прочитуватися і у вужчому семантичному полі, особливо коли з'являється експресивно потужний образ крові: *«Кров'ю броню обчервоню, / Кров'ю серця молодого – / Боєм стомлену долоню / Прикладу тоді до його!»* [9, с. 116]. Або ж у поезії *«Казка»*, розгортаючи символ духовного рушія змін світового масштабу, раптом у третій частині автор звужує топос до *«свого змученого краю»* та актуалізує важливість *«залишити сліди»*, тобто генералізує історичну пам'ять. На підтвердження цієї тези свідчить і образ зброї – меча, який хоч і має *«прорубати нуці дикі»*, а не спрямований проти людини, проте зацентровано, що це чомусь не сокира, яка б тут, здавалося б, є доречнішою [9, с. 118].

Поезія *«Перемога»* теж про двобій, проте це боротьба із долею. Ліричний герой готовий заглянути в очі смерті, бо має *«рану смертного жалю»*. Частково Чупринчина бурхливість, нараження на смерть зумовлені саме самотністю, тугою. Євшан бачить у Чупринки фаталізм як любов до своєї долі, коли людина не існує поза переживаннями себе і сміливо йде назустріч долі, бо знає її [5, с. 636]. *«Через усю лірику Г. Чупринки проходить мотив неперервної боротьби “царства тління” і “живих мотивів”... І перемога світлих сил, віра в здатність людини протистояти всім життєвим негараздам, упевненість у спроможності довершити соціум ... постає в результаті непростого двобою»*

з внутрішнім роздором» [4, с. 2]. Здатність усвідомити себе перш за все особистістю стає у Чупринки обов'язковою передумовою відродження нації, що суголосне ідеї «хатян» про внутрішнє переродження особистості під впливом мистецтва, яке започаткує творення нових форм національного життя. Тож цікавим є витлумачення зради у поемі «Лицар-Сам», де ліричний герой, асоційований із образом вічного блукальця Агасфера або ж Марка Проклятого, у контексті нової системи орієнтирів [10, с. 63]. Відповідно до морально-етичних норм та патріотичних настанов маємо явну зраду: воїн повертається з бою один, але називає зрадниками тих, хто справді перейшов на бік ворога. Звідси виток його оксюморонного, парадоксального визначення «зрадник зла». «Я лину серцем в бій безкровний..!» – для національної традиції це нонсенс, а Лицар-Сам засуджує війну – вбивство: «Нечистий дух на край безодні / Людей невпинно так жене! / Так – я розбив тебе сьогодні, / А завтра знищиш ти мене» [9, с. 236].

М. Сріблянський у статті «Музика війни» [8, с. 366] заперечував війну взагалі, шукаючи її соціопсихологічні джерела у культурі боротьби, що панував у європейській історії. «Саме вирішення цього протиріччя, а саме: переведення питання творчості у площину активізації психіки індивіда на шляху самовдосконалення, у русло індивідуальної практики, здійснене М. Сріблянським, – відбиває конфлікт поеми «Лицар-Сам», адже герой категорично засуджує збройну боротьбу» [10, с. 65]: «Ми так довічно неохайні, / Самі од себе не втечем, / Свої святині надзвичайні / Ми захищаємо мечем» [9, с. 237]. Присутні обидва погляди на зброю: це «гордість давньої скарбниці», «славетних праді-дів дарунки», і новий погляд Лицаря. Семантичне навантаження епітетів яскраво негативне, сконцентроване навколо образу «війна»: смертні рани, кривавий знак. У цьому контексті навіть наведені характеристики зброї як історичної пам'яті звучать зневажливо-іронічно, а загальне враження від цієї картини болюче: «Немов історія на плечі // Лягла вагою ворожнечі» [9, с. 235].

Образ борця-велетня Святогора обрав Г. Чупринка для створення потужної за масштабами впливу на читача картини битви: «Став до бою проти скелі / В чорній темряві пустелі Землеборець Святогор» [9, с. 147]. За легендою, Всевишній наділив Святогра надзвичайною силою, що він не міг сходити зі Святих гір, бо його не могла тримати Мати-Земля. За оповідями, перед тим Святогор смертельно заснув, мандруючи, а Ілля Муромець після довгих зусиль таки його

розбудив. Тож за цим процесом вбачають опис двобою, підводячи під нього історичні події протистояння між киммерійцями та скіфами, посиляючись на Геродота, який оповідає про те, як киммерійці змушені були залишити батьківщину, рятуючись від скіфів.

У поезії «Варта» зринає символ майдану як місця, де виборюється правда і свобода і куди рветься ліричний герой разом з братом-ураганом: «Де тріпочуть смертні крила / На майданах бойових» [9, с. 164]. Майдан як місце, де гине ліричний герой, знаходимо також у вірші «Бурлацька». Сюжет тут доволі розмитий та позбавлений конкретики, із узагальненим образом «чорного зла»: «До кривавого майдану / Згряя чорная пліла, / Де, закривши чорну рану, / Жертва юная лягла» [9, с. 164].

Є також поезія, у якій слово «війна» винесено в назву, а сам твір є філософським осмисленням її амбівалентності («Тут і радощі, і муки!», «Тут побіда, тут і смерть» [9, с. 195]). Опоетизовано лицарську смерть і у вірші «Будь здоров!». Саме таке побажання ворогу-вбивці хоче адресувати ліричний герой перед смертю, бо помирає як лицар: без смертного крику, ридання і прокльонів, бо ж «Серце, розум і язик / Знали тільки горді тони» [9, с. 341]. Дуже пафосно звучить також поезія «В чорних горах», де промовляє до читача «душа народу», яка до часу спала і лише «Тільки янгол бойовий / Знав замір мій життєвий», а пробуджується вона із мечем у руках «в останній час одчаю».

Назва вірша «Inter arma» свідчить про переймання поета занепадом мистецтва у часи війни. «Inter arma silent Musae» – дослівно з латинської «Поміж зброєю музи мовчать», або ж у дещо модернізованому формулюванні «Коли говорять гармати, музи мовчать». Цей крилатий вислів сформувався на основі фрази з промови Цицерона на захист Мілона. Саме так модерні митці вболівали за мистецтво, яке може занепадати у воєнний час, коли мистецтво відходить на другий план. Прикінцевим акордом у поезії Чупринки теж звучить оптимістична нота: «Ми живем – живуть надії!.. / Наші співи перемоги / В млі кривавої дороги / Вік не змовкнуть «inter arma» [9, с. 387]. Поезія поза збірками 1917 року більш реалістична, обнадійлива та присвячена темі боротьби та спільників («З нами»), здобуттю волі («В пожежах»), збереженню мудрості та стійкості («В час борні»).

Висновки. Отже, докладний аналіз мілітарних мотивів та воєнної образності поезії Грицька Чупринки доводить, що попри символістську

багатозначність, вона позначена також патріотичним пафосом. Реальні події вгадуються у символічному «зашифруванні», а певні враження, настрої від цих подій пропущені крізь призму світогляду, суб'єктивного складного «я» поета. Неспокійна суспільно-політична ситуація початку ХХ ст. змушує Г. Чупринку звернутися до історії нашого народу в пошуках прикладів героїзму і звитяги, а тема історичного минулого у його

творчості постає оновлено-традиційною, завжди поряд із сучасністю. Суб'єктивним чинником була неспокійна вдача поета, його активне втручання в суспільні події. З громадянської лірики постає Чупринка-громадянин і борець за свою державу, тож його поезія позначена мотивами боротьби, війни, мілітарною образністю. Однак ці образи зазнають світоглядного та філософського переосмислення у контексті ідей модернізму.

Список літератури:

1. Вороний М. К. Лірика краси і смерті («Сон-трава» Грицька Чупринки) / Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика [упор. і прим. Т. Гундорової]. К.: Наукова думка, 1996. С. 473–478.
2. Голомб Л. Три поети раннього українського модернізму: Олександр Олесь, Грицько Чупринка, Микола Філянський [монографія]. Ужгород: Ліра, 2011. 184 с.
3. Грушевський М. Байда-Вишневецький в поезії й історії. Відбитка з «Записок Українського Наукового Товариства в Києві». К., 1909. 33 с. (Фотокопія книги на 33 окремих листах).
4. Денисюк С. Провісник національного воскресіння (До 120-ліття від дня народження Григорія Чупринки). Українська мова та література. 1999. № 42. С. 1–2.
5. Євшан М. Грицько Чупринка. Літературно-науковий вісник. 1911. Кн. VI. С. 444–456.
6. Жулинський М. Метеор на обрії української поезії / Грицько Чупринка. Поезії. К.: Радянський письменник, 1991. 482 с.
7. Мазепа В. Український модернізм початку ХХ сторіччя: спроба синтезу естетизму та української ідеї. Філософська думка. 1998. № 2. С. 81–85.
8. Сріблянський М. «Музика війни». Українська хата. 1912. № 9 – 10. С. 564–569.
9. Чупринка Г. Поезія. К.: Рад. письменник, 1991. 495 с.
10. Шевель Н. О. Мотив боротьби та страждання у поемі Г. Чупринки «Лицар-Сам». Філологія і лінгвістика в сучасному суспільстві. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 63–66.
11. Шевель Т. Патріотична домінанта мотиву боротьби в поезії М. Вороного й Т. Шевченка. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. 2015. № 9. С. 209–212.

Shevel T. O., Shevel N. O. MILITARY MOTIVES IN THE POETICS OF G. CHUPRYNKA

The publication is devoted to the analysis of military motives in the works of the pre-symbolist poet Grytska Chuprinka as a bright representative of Ukrainian literature of the beginning of the 20th century. The symbolic load of military imagery and the ways of its formation are studied, in particular the influence of the worldview of the poet, who had an active civic position and plunged into the struggle for Ukrainian statehood. If earlier the European context was more interesting, now the specifics of the manifestation of the socio-political aspect in the work of artists seem to be relevant in view of the European vector of literary development.

In search of examples of heroism and valor, G. Chuprinka turns to the history of our people, and the theme of the historical past appears in his work as updated and traditional and always alongside modernity. Without betraying the modernist concept of individualism, he poeticizes exceptional personalities, reproducing the power of their feelings and experiences. Often, historical motifs and images interspersed in the work successfully and skillfully connect the historical and temporal plans of the present and the past.

Symbolic images of the stormy sea, the unruly Dnieper, as well as the completely military image of battle, bloody wounds or different types of weapons (sword), or the Maidan, where truth and freedom are fought for, are capacious for personifying the struggle. To create a picture of a battle with a powerful impact on the reader, H. Chuprinka chose the legendary image of the giant wrestler Svyatogor. The motif of waking up from a dream is the leading one for Chuprinka, and he sees his own mission in awakening, that is, inciting to insight, and therefore to struggle. G. Chuprinka's work contains a philosophical understanding of the ambivalence of the war itself. The poet is concerned about the threat of the decline of art in wartime.

The interpretation of treason in the poem "The Knight Himself" is analyzed, where the lyrical hero is associated with the image of the eternal wanderer Agaspherus or Mark the Accursed, in the context of a new system of landmarks, because the hero categorically condemns armed struggle.

Unsettled social and political situation at the beginning of the 20th century. forces G. Chuprynka, who also had a restless temper and actively interfered in social events, to look for examples of tyranny, so the theme of the historical past appears in his work in a renewed and traditional way, and his poetry is marked by motifs of struggle, war and military imagery.

Key words: modernism, symbolism, military motives, symbol, national traditions, concept of individualism.